

Lennart Kjellberg

MICKIEWICZ I POLSK TRADITION*

En svensk som är intresserad av polsk litteratur satt en gång för några år sen och talade med en polsk litteraturforskare om Sławomir Mrożek. Efter en stund började polacken tala om Mrożeks förhållande till polsk romantik, och svensken sa, lite tanklöst kanske: "Varför skulle han ha ett förhållande till polsk romantik?" Polacken satte upp ett förvånat ansikte: "Ingen polsk författare kan undgå att ta ställning till den polska romantiken."

Låt oss tänka oss en svensk litteraturforskare, som förklarar att vi inte kan förstå en svensk absurdist som Bertil Schütt utan att först reda ut hans förhållande till Atterbom och Stagnelius! Detta visar i blixtbelysning skillnaden mellan polsk och svensk inställning till den egna litterära traditionen. Även en aldrig så radikal och experimenterande polsk författare måste ta ställning till den stora polska diktning som kom till under förra delen av 1800-talet. Den skapades till stor del av diktare i landsflykt från ett land som inte längre existerade som en enhetlig, självständig stat, och de kom att företräda sin nation på ett sätt som saknar motstycke. De tre stora skalderna Mickiewicz, Słowacki och Krasiński uppfattades som *wieszczcy* 'siare, profeter', och de levde sig själva in i den rollen. Deras verk bedömdes länge framför allt som insatser för den nationella saken; inte minst gäller detta Mickiewicz. Detta var naturligt och oundvikligt under den långa tid då Polen var utplånat från Europas karta, men även sedan Polen åter hade blivit fritt betraktades det i många kretsar som helgerån att ifrågasätta den traditionella bilden av "siaren", att dra fram i ljuset sådant i hans biografi som inte stämde med denna.

Mickiewicz var en för stor och rik personlighet för att passa till nationalmonument utan vank och brist. Olika tider söker inte detsamma hos honom; bilden av honom förändras med tiden. Detta är naturligt och riktigt, så länge man inte medvetet undertrycker sådant som inte passar in i ens föreställningar om honom. Och detta har skett, som jag kommer att visa, när jag skall ge några glimtar

* Föredrag hållet vid slaviska institutionerna i Lund (28.10.1982) och Uppsala (19.4.1983).

- mer kan det inte bli - av Mickiewicz-bildens förändringar i polsk tradition.

2

Men låt oss först erinra oss huvuddragen av skaldens liv och verk med hjälp av *Kronika życia i twórczości Mickiewicza* 'En krönika över Mickiewicz's liv och verk' (1975 ff.). I denna storartade handbok i åtta band (varav två ännu inte har kommit ut) kan man med hjälp av kronologiskt ordnade och kritiskt belysta citat ur dokument av olika slag följa skalden från vaggan till graven, fr. o. m. hans vuxna ålder snart sagt dag för dag.

Band 1 omfattar tiden 1798 - oktober 1824, från hans födelse och uppväxt i Nowogródek (nu Navahrudak i Vitryska SSR), studieår i Wilno (nu huvudstaden i Litauiska SSR, Vilnius), tid som lärare i Kowno (litauiska Kaunas) och poetiska debut 1822 till förvisningen från hembygden till det egentliga Ryssland som straff för att han hade tillhört en hemlig studentorganisation.

I *band 2*, november 1824 - februari 1832, som vi fortfarande väntar på, kommer vi att finna Mickiewicz som litterärt societetslejon i Petersburgs och Moskvas salonger, som den firade författaren till en sonettsamling och till en berättande dikt, *Konrad Wallenrod*, vars dolda politiska budskap tsarens polis lyckligtvis inte kom på det klara med förrän dess författare, helt legalt, hade lämnat Ryssland för att genom Tyskland fara till Rom, där han i december 1830 nåddes av budskapet att Warszawa hade rest sig mot ryssarna. Det skall bli intressant att se sammanställningen av hithörande dokument i "krönikan".

Band 3, mars 1832 - juni 1834, omfattar vad jag i min bok om Mickiewicz (1981) har kallat "De stora verkens tid". Nu är skalden emigrant i Dresden och i Paris; nu tillkommer, under intrycket av den nationella katastrofen, tredje delen av *Dziady* ('Minnesfesten', 'Förfädernas afton' eller hur man nu skall återge titeln), löst anknuten till de båda tidigare, i Kowno publicerade delarna: ett sällsamt verk, som i en växling av realistiska och visionära scener behandlar processen mot studenterna i Wilno, 1823-24. Och nu tillkommer *Pan Tadeusz*, som Georg Brandes har kallat det enda riktigt lyckade eposet i modern tid.

Det ännu ej utkomna *band 4*, juli 1832 - september 1840, kommer att belysa Mickiewicz's giftermål och hans verksamhet som latinprofessor i Lausanne, där också hans sista dikter av någon betydelse kom till.

I *band 5*, oktober 1840 - maj 1844, finner vi Mickiewicz

som professor i slavisk litteratur vid Collège de France i Paris och, fr.o.m. sommaren 1841, som lärjunge till den religiöse förkunnaren Towiański.

Band 6, maj 1844 - december 1847, har titeln "Broder Adam": Mickiewicz är nu entledigad från sin professur och förkunnare av Towiańskis mystiska läror.

I *band 7*, 1848-49, finner vi honom som organisatör av en polsk legion i Italien under Savoyens krig mot Österrike och därefter som radikal journalist och utgivare av tidningen *La Tribune des peuples*.

I *band 8*, januari 1850 - november 1855, slutligen, är Mickiewicz bibliotekarie i Paris och senare, under Krimkriget, propagandist för en polsk legion i Turkiet, där han dör i tyfus.

Det är av intresse att se på proportionerna i det stora verket: bara i de tre första och i någon mån i det fjärde bandet möter vi *skalden* Mickiewicz; hans poetiskt fruktbara tid varade bara något över fjorton år. I de övriga är han stum som poet. Det var år av felslagna planer och krossade förhoppningar, som han på ett egendomligt anteciperande sätt redan under Lausanne-tiden betecknade som *wiek klęski* 'nederlagets tid'.

3

För en äldre tids patriotiska forskare, som i Mickiewicz såg en helgjuten monumentalfigur utan sprickor i godset, var hans uppträdande under novemberupproret 1830-31 en stötesten. Ett exempel på vilket smussel med fakta man därvid kunde tillåta sig är den polske litteraturhistorikern Wilhelm Feldmans framställning i samlingsvolymen *Polackerna* (1918), andra bandet i den av Marcus Ehrenpreis och Alfred Jensen redigerade serien *Nationernas bibliotek*. Så här skildrar Feldman Mickiewicz's beteende efter resningens utbrott:

Skalden befann sig då i Italien, dit han fått tillstånd att resa för sin hälsas vårdande. Han skyndade nu hem, men kom för sent. Warschau hade redan fallit, och den polska hären måste fly till Tyskland och Frankrike, och Mickiewicz anslöt sig till emigranterna.

Eftersom upproret bröt ut 29 november 1830 och Warszawa kapitulerade 7 september 1831, gör ju skaldens beteende, med all hänsyn till tidens kommunikationsväsen, inte intryck av någon överdriven brådska. Feldman måste ha känt till hur det i själva verket förhöll sig. I december 1830 överraskades Mickiewicz i Rom av nyheten om upprorets

utbrott. Först 18 april 1831 lämnade han Rom; efter en omväg över Paris, där han uppehöll sig i minst en månads tid, kom han i mitten på augusti till Poznańområdet (som då lydde under Preussen och dit upproret inte hade spritt sig). Den 7 september kapitulerade, som sagt, Warszawa; den 5 oktober gick den polska huvudarmén över gränsen till Preussen och lade ner sina vapen. I nära åtta månaders tid gästade Mickiewicz under antaget namn olika polska herrgårdar, innan han i början av mars 1832 slog sig ner i Dresden som emigrant.

Det skulle ha varit onödigt att dra fram dessa rader i en bortglömd översiktsartikel, om de inte hade varit ett typiskt, låt vara ovanligt svårartat, exempel på vad en polsk kritiker, som jag strax kommer till, har kallat *brązownictwo*, 'okritiskt förhållande av konstverk eller historiska gestalter, tilldelande av drag av förljungen monumentalitet', för att anföra definitionen i *Słownik języka polskiego*.

Mickiewicz's dröjsmål med att ge sig i väg från Rom är obestridligt; skälen till detta, liksom till omvägen över Paris och vistelsen där, är fortfarande oklara. Det enda fullt säkra är att Mickiewicz – som det framgår av hans brev – själv kände att hans plats var bland de upproriska, vilka betraktade honom som sin inspiratör, och att han själv upplevde sin frånvaro som ett svek mot dessa. Man gör inte hans minne någon tjänst med att söka bortförklara detta; man berövar sig därigenom även möjligheten till en djupare förståelse av hans diktning.

Under intrycket av den nationella katastrofen och sin egen förtvivlan över den ställning han hade försatt sig i och för vilken han gjorde sig bittra förebråelser skrev han så i Dresden i ett exalterat tillstånd tredje delen av *Dziady*, där han går tillbaka till processen mot studenterna i Wilno, filareterna, 1823–24. Huvudpersonen i detta sällsamma drama, som har många drag av Mickiewicz själv, förvandlas där från Gustaw, den sentimentale älskaren i de föregående delarna av den dramatiska dikten, till Konrad, som av kärlek till sitt plågade folk begär makt av Gud att göra det lyckligt.

Konrad är Mickiewicz's fiktionsjag, men han är inte helt identisk med filosofie kandidaten Adam Bernard Mickiewicz, som i sin fängelsecell i Wilno veterligen inte utkämpade någon kamp med Gud under julnatten 1823. Det har litteraturforskarna naturligtvis klart för sig, men Konrad är framställd med sådan skakande kraft, att han stundom skymmer undan Adam.

I min bok om Mickiewicz har jag anfört två exempel

på sammanblandningen av dem: Mickiewicz's fängelsecell kallas "Konrads cell" och omvänt finns det en skulptur kallad "Mickiewicz" - inte Konrad - "efter 'improvisationen'" (den långa monolog i vilken Konrad kämpar med Gud) Jag kan ge ännu ett exempel, som är av ett visst metodologiskt intresse.

I sista scenen av *Dziady* III ser vi de deporterade studenterna föras bort i slädar. I den främsta sitter Konrad. Han är sårad i bröstet; de såren har hans folks fiender tillfogat honom. I pannan har han ett litet sår som en svart fläck; det är det smärtsammaste såret: det har han tillfogat sig själv, och det kan inte ens döden läka.

Vad symboliserar såret på Konrads panna? frågar Stanisław Pigoń, den främste Mickiewicz-forskaren under senare decennier, i en uppsats tryckt i hans *Wiązanka historycznoliteracka* 'En litteraturhistorisk bukett' (1969).

Det är att märka att hela *Dziady* III bara är första akten av ett väldigt drama, som aldrig blev fullbordat; vi skulle väl ha fått någon förklaring i någon av de följande akterna, som aldrig blev skrivna. Pigoń vågar sig på en förklaring, som han försiktigtvis betecknar som hypotetisk. De dömda filareterna fick skriva på en förbindelse, som bl.a. innehåller följande punkt:

Dessutom [förbinder jag mig] icke endast att själv icke tillhöra något av myndigheterna icke tillåtet sällskap utan även att, enligt den trohetsed jag avlagt som undersåte, anmäla om jag får kännedom om att något sådant sällskap har bildats.

Med andra ord, säger Pigoń, den som skrev på detta åtog sig rollen som angivare till tsarens politiska polis.

De flesta, fortsätter han, torde ha betraktat detta som en motbudande nödvändighet. Icke så Adam Mickiewicz "han hade skrivit på ett kontrakt med den politiske satan. [...] Detta tyngde honom som ett utslag av svaghet, som en outplånlig skamfläck, som ett brott, vilket skulle tynga honom under hela resten av livet och medföra vanära även efter döden."

Denna tolkning må nu vara riktig eller oriktig. (Vi har inga vittnesbörd om hur Mickiewicz uppfattade sin handling att skriva på förbindelsen.) Den är emellertid intressant ur metodologisk synpunkt.

Här förklaras en detalj i ett drama med något som ligger utanför dramats ram, något som tillhör den privata biografien hos dess författare, vilken är förebild för - men ändå inte helt identisk med - huvudpersonen i dramat.

Får man resonera så? Den saken tål att tänka på.

Den som berikade det polska språket med begreppet *brązownictwo* eller rättare sagt började använda ordet i överförd bemärkelse (det fanns förut i betydelsen 'utförande av bronsarbeten') var Tadeusz Żeleński med pseudonymen Boy (f. 1874, mördad av nazisterna 1941), en publicist, kuplett-författare, teaterkritiker och översättare med radikala åsikter, hjärtligt avskydd i nationalistiska och klerikala kretsar. (Även de som ställde sig kritiska till hans verksamhet erkände dock vanligen oförbehållsamt hans mästerskap som översättare av nästan hela den klassiska franska litteraturen, från *Rolandssången* till Proust.) Boy myntade den nya termen i en artikel med titeln "Brązownicy" (1929). En *brązownik* (plur. *-nicy*) 'bronsgjutare' är en kritiker som förvandlar historiska gestalter till statyer. Termen vann snabbt burskap i polskan: det finns ett adjektiv *brązowniczy* - man kan tala om *tendencje brązownicze* 'bronsgjutartendenser' -, ett verb *brązowiać* som förutom 'bronsera' betyder 'ägna sig åt falsk monumentalisering' och ett annat verb *odbrązowiać* 'avbronsa', som bara används i överförd bemärkelse 'tillintetgöra en falsk legend om en historisk person'. I sin kamp för att 'avbronsa' Mickiewicz kom Boy att vända sig mot den verksamhet som hade bedrivits av den främste vårdaren av skaldens minne, hans son Władysław.

När Adam Mickiewicz dog i Konstantinopel, 26 november 1855, lämnade han efter sig sex oförsörjda barn; hustrun, Celina, hade dött tidigare under året. För barnens uppfostran bildades bland de polska emigranterna en fond. De största bidragen kom från greve Ksawery Branicki, en aristokratisk storfinansiär och järnvägsbyggare med radikala åsikter, men Władysław, som vid faderns död var sjutton år gammal, stod närmast under inflytande av faderns vän och följeslagare på den sista resan, den radikale republikanen och frimuraren Armand Lévy. Han kom därför att betona det politiskt radikala draget i faderns verksamhet i en klar motvilja mot den sekteristiska kretsen kring profeten Towiański, som ju fadern en tid hade varit infångad i, och därför var han angelägen om att faderns minne inte skulle skadas av indiskretioner om vad som hade förehafts i denna krets. (Se A. Klossowski i *Polski słownik biograficzny*, 1975.)

Władysław Mickiewicz samlade tusentals dokument rörande sin store fader, han grundade Mickiewiczmuseet på Ile-Saint-Louis i Paris - som jag livligt rekommenderar för alla Paris-farare med intresse för polsk litteratur -

och han gav ut en biografi i fyra band, *Żywot Adama Mickiewicza* 'A.M:s liv' (1890-95), där han publicerade många viktiga dokument. Boken är fortfarande ett standardverk för Mickiewicz-forskningen.

Men Władysław Mickiewicz var ingen kritiskt skolad textutgivare: han citerade ofta dokumenten inexakt och - vad värre var - tendentiöst. Med en i och för sig förståelig sonlig pietet vakade han oroligt, ofta framgångsrikt, över att inga i hans mening för faderns minne komprometterande uppgifter skulle komma i ljuset.

Den polska litteraturforskaren Stefania Skwarzyńska säger i sin essäsamling *W kręgu wielkich romantyków polskich* 'I kretsen av de stora polska romantikerna' (1966) om Władysław Mickiewicz's biografiska verk:

Den sonliga pieteten har många gånger - genom att förtiga vissa fakta eller genom att framhäva andra - anpassat verkligheten till de idéer som författaren till monografien hade om idealbilden av den nationelle profeten.

Władysław Mickiewicz blev mycket gammal; han levde i Paris som en vördad patriark, medelpunkten i den polska kolonin, det levande bandet med den stora tiden i polsk litteratur, och han dog först 1926.

Några år senare bröt ovädet ut: Boy började sin kamp mot *brązownicy*. (Hans artiklar om Mickiewicz finns samlade i fjärde volymen (1957) av hans *Pisma* 'Skrifter' med en kritisk inledning av Maria Janion.)

År 1928 hade Boy skrivit en essä "Mickiewicz a my" ('M. och vi'), som följande år trycktes som inledning till en ny utgåva av skaldens skrifter. Den innehöll ett temperamentfullt angrepp på den traditionella Mickiewicz-forskningen, utmynnande i några "blygsamma förslag":

Riv ner allamemorial över Mickiewicz, gjut en kannon av dem och ladda den med en del av hans kommentatorer!

Gör slut på lögnerna om hans liv; utforska på nytt dess hemligheter och dolda kammare, inte för att "vederkvicka hjärtana" eller ur det nationella hyckleriets synvinkel utan ur den verkliga sanningens synvinkel!

(Boy syftar på Sienkiewicz's ord om att han hade skrivit sin historiska triologi "dla pokrzepienia serc" 'för att vederkvicka hjärtana'.)

Artikeln blev inte oemotsagd, och det var nog heller inte vad Boy skulle ha önskat sig: han var van att stå

i blåsväder. En ny artikel i en tidskrift, 1929, bar rubriken "Brązownicy", och det blev också titeln på den samlade upplagan, följande år, av hans artiklar i ämnet.

Boy sköt in sig på den dunklaste perioden i Mickiewicz's liv, 1841-47, då han stod under inflytande av Towiański. På 1920-talet hade man på vissa håll börjat se mer positivt på denne. För den rationalistiske Boy var detta en styggelse: Towiański var en charlatan, som hade fört Mickiewicz på avvägar.

Hans artiklar kom huvudsakligen att röra två problem: vem var Ksawera Deybel och vart tog senare delen av Zofia Szymanowskas dagbok vägen? I båda fallen kom han att vända sig mot den bortgångne Władysław Mickiewicz, som i likhet med sin äldre syster Maria (gift Gorecka) hade tegat om förhållanden i föräldrarhemmet, som måste ha varit pinsamma för dem att beröra.

Först några data: 30 juli 1841 träffade Mickiewicz för första gången Towiański, som sedan medverkade till Celinas tillfrisknande från sin sinnessjukdom. De båda makarna blev honom därefter blint tillgivna, och Mickiewicz's föreläsningar vid Collège de France övergick alltmer till en öppen propaganda för den nye profetens läror, med hätska utfall mot den officiella katolska kyrkan. I juni 1844 inställde franska regeringen föreläsningarna. I maj 1847 bröt Mickiewicz definitivt med Towiański; i februari 1848 försonade han sig med kyrkan.

Vi har några vittnesbörd om vilket intryck skalden gjorde under denna tid. (De citeras inte av Boy men väl i "krönikan".) Låt oss först höra dottern Maria, som under moderns sjukdom hade varit omhändertagen i en bekant familj. I slutet av oktober 1841 kom hon tillbaka till hemmet; i sina minnen berättar hon hur hon fann det:

[...] för första gången gjorde föräldrarhemmet ett nedslående intryck på mig, som jag inte kunde förklara för mig. [...] Far, som hade haft mörkbrunt hår då jag lämnade honom, fann jag nu grånad. [...] Vid den tiden började han också gå med käpp [...]. Ett slags oordning hade smugit sig in i hemmet, ett slags kyla mot oss barn, som förut hade varit föremål för så mycken ömhet men nu ofta sköts åt sidan. Nu började många för mig okända personer visa sig; den tidigare kretsen av vänner blev allt glesare, och i hemmet härskade en egendomlig atmosfär, i vilken det var tungt och kvävt för oss barn.

Men vilka dessa nya personer var, det nämner inte Maria. I februari 1847 fick Mickiewicz besök av den öster-

rikiske författaren Alfred Meissner:

Mickiewicz gick bara på sitt 48:e år men såg redan helt förfallen ut. Det var i februari; han gick omkring i oerhörda filtskor på tegelgolvet i ett oeldat rum. Föt två år sedan hade han förlorat sin professur i slaviska språk vid Collège de France. [Det är inte helt exakt: föreläsningarna var visserligen inställda, men han stod kvar som professor med halv lön.] Fattigdom, förföljelse, husliga olyckor hade fört honom till ett tillstånd som väl stod mycket nära sinnesrubbing. [...] Han kom att tala om Polen och berättade att det finns en gammal profetia om att Polen skall befrias genom en man vars namn har fyrtioen bokstäver. Denne skall stifta ett förbund av fyrtioen städer och uppställa en här av fyrtioen legioner. Mickiewicz föreföll fast tro på detta nonsens; han gav uttryck åt övertygelsen att denne frälsare redan var född. Slutligen gav han mig sitt verk "Le Messianisme". [Det rör sig om den tredje årskursens föreläsningar vid Collège de France, utgivna under titeln *L'Eglise officielle et le Messianisme*, kanske också den fjärde, *L'Eglise et le Messie*, båda utgivna 1845.]

Mickiewicz, liksom hans framstående samtida, poeten Słowacki, gjorde på mig intryck av en mycket olycklig människa; i övrigt har jag intening att säga om honom.

Denne olycklige man i ett tillstånd "mycket nära sinnesrubbing", var samme man som nära nio år senare, under sin vistelse i Turkiet, vid gott lynne red ut på jaktpartier och snabbt och illusionsfritt orienterade sig i den komplicerade politiska situationen i Konstantinopel. Trots alla fantastier fanns det en hård, sund kärna i Mickiewicz:s psyke.

I mars 1850 kom Celinas halvsyster, Zofia Szymanowska, till Paris. Hon berättar:

När jag kom in i Mickiewicz:s och hans hustrus hem, slogs jag av ett slags allmän oordning och vanvård, ett slags oreda. Mickiewicz:s hustru, som jag då såg för första gången, hade över hela sin person ett drag av vårdslöshet [...]; hennes blick och hela hennes gestalt bekräftade den allmänna meningen att hennes psyke var förvirrat av den bekanta sjukdomen, men den glädje varmed hon hälsade mig visade hennes varma känslor för mig och drog mig till denna min stackars syster. [...] Då jag skulle gå uppför trap-

pan [till övre våningen med Celina], höjde jag blicken och såg en kvinna med ett barn på armen, som stod i övre hallen. Jag kände denna kvinnas blick riktad mot mig med en så genomträngande kraft att jag kände ett slags oro förenad med motvilja för denna kvinna. [...] Då min syster presenterade Ksawera [Deybel] som en vän i huset, räckte jag henne uppriktigt och hjärtligt handen, trots den motvilja som åsynen av henne hade väckt hos mig, och med en viss inre förebråelse mot mig själv beslöt jag att utplåna den första känslan av ofrivillig motvilja. Det slog

Här upphör den bevarade delen av Zofia Szymanowskas manuskript. Boy frågade vart resten hade tagit vägen och vem denna Ksawera Deybel var, vars existens hade förtigits såväl i Władysław Mickiewiczs omfångsrika levnadsteckning som i system Marias lilla bok om sin far. Först år 1926, samma år han dog, nämner Władysław namnet Ksawera Deybel i en liten bok, *Moja matka* 'Min mor', uppenbarligen, säger Boy, som en förebyggande åtgärd, eftersom namnet hade börjat dyka upp hos litteraturforskare och mer var att vänta från författare som kunde tänkas visa bristande pietet mot nationalskaldens minne. I sin berättelse om modern försöker Władysław Mickiewicz diskreditera sin mosters trovärdighet:

Hon var energisk och hängiven men bedömde folk alltför raskt, och då hon en gång hade dömt någon, bekämpade hon denna lidelsefullt. Icke förberedd för den roll hon hade åtagit sig, var hon icke i stånd att bedöma poetens omgivning.

Efter Mickiewiczs död gifte hon sig med poeten Teofil Lenartowicz och bodde med honom i Florens. Władysław Mickiewicz blev djupt oroad, när han fick veta att hon hade skrivit ner sina minnen från tiden i faderns hem och att dessa, efter vad det ryktades, skulle innehålla skandalösa uppgifter om denne. Efter Zofias död gjorde han upprepade ansträngningar att komma över manuskriptet, som under oklara omständigheter hade blivit delat och hamnat på två olika håll. Den senare delen är försvunnen; det finns indicier på att Władysław Mickiewicz har förstört den, men det är ingalunda bevisat.

Om Ksawera Deybel hade det gått många rykten, några sanna, andra - som att hon skulle ha varit judinna - osanna. Så småningom gick det att få fram vissa fakta om henne. Hon föddes 1818 i Wilno som dotter till en dans-

mästare vid universitetet och innehavare av en flickpension med gott anseende. (Även Uppsala universitet hade vid denna tid en dansmästare; den siste avgick 1844.) Hon blev utbildad till sångerska men hade inga framgångar som sådan. I Paris blev hon gripen av Towiańskis läror, och snart blev hon en av de mest hängivna kvinnorna i kretsen kring honom. Till Mickiewicz's hem kom hon hösten 1841 för att hjälpa Celina - som i brev uttalade sig mycket uppskattande om henne - med barnens uppfostran. Före poetens död lämnade hon hans hem och gifte sig med en av dennes unga beundrare under hans sista år, Edward Mainard.

Med den senare delen av Zofia Szymanowskas manuskript försvann den viktigaste källan till kännedomen om Ksaweras roll i Mickiewicz's hem. En av de få som hade läst hela manuskriptet var Zofias man. I ett brev efter hustruns död betecknade han relationerna mellan Ksawera Deybel och Mickiewicz som:

en lång och skamlig historia, som mer än något annat skulle kunna skada Adams minne. Min älskade Zofia har sett denna skändliga Towiański-anhängare [*podła towianica*] och hennes med Adam avlade barn.

Poeten Seweryn Goszczyński, en av skaldens trognaste anhängare, kan t.o.m. uppge den summa, 2000 francs, som Ksawera efter Adams död skulle ha försökt få ut av Władysław Mickiewicz i barnuppfostringsbidrag. Båda dessa uppgifter citeras i Kazimierz Wykas långa artikel om skalden, 1975, i det stora polska biografiska lexikonet, *Polski słownik biograficzny*, förvisso ingen skandalpublikation.

Boys artiklar väckte på många håll förbittring, men det fanns även sansade forskare som undrade om han ändå inte hade överskattat betydelsen av sina avslöjanden. I stridens hetta hade han rentav hävdat att Ksawera Deybel representerade "det viktigaste" i Mickiewicz's biografi. I sin avsky för pietetsfulla förtiganden ville han med utgångspunkt från striden om Ksawera revidera hela Mickiewicz-forskningen, men, frågade man sig, kunde ens upptäckten av ytterligare fem älskarinnor till skalden få något avgörande inflytande på det väsentligaste - interpretationen av hans verk. Boy kontrasterade den omfattande litteraturen om Maryla, skaldens ungdomsälskade, med förtigan det av Ksawera, men, kunde man invända, den förra hade ett avgörande inflytande på hans diktning, och det kan ingen påstå om Ksawera.

Men historien om Ksawera Deybel är viktig ur en annan synpunkt: kvinnornas roll i Towiańskis sekt och den

omisskänneliga erotiska atmosfären kring Mästaren. Det var något som forskningen efter Boys avslöjanden inte längre kunde överläggset avfärda som ovederhäftigt skvaller.

Även utan Boys insats skulle det nog med tiden ha blivit slut på det fromma undertryckandet av episoder i nationalskaldens liv som inte passade in i den schablonmässiga bilden, men hans insatser påskyndade utan tvivel denna process. Något undertryckande av fakta kan det inte längre bli tal om; det visar den stora "krönikan", som jag har nämnt.

Däremot kommer dessa fakta säkerligen alltid att tolkas på olika sätt. Om det fanns en tid då man i nationalistiska och klerikala kretsar tonade ner bilden av den Mickiewicz som, gripen av tidens mest radikala politiska idéer, förkunnade dessa i *La Tribune des peuples*, så fanns det en annan tid, på 1950-talet, då man i vissa kretsar framhävde Mickiewiczs politiska radikalism, tonade ner hans religiösa idéer och försökte göra honom till en galjonsfigur för det officiella nya Polen.

Båda dessa tendenser har sedan länge förefallit övervunna, men osvuret är bäst.

5

Efter allt tal om diskutabel monumentalisering av Mickiewicz är det kanske tid att kasta blick på de konkreta monumenten ute på gator och torg.

Det finns gott om dem. Enligt uppgift från professor L'ubomír Ďurovič i Lund har Mickiewicz-monumentet i Lwów (ukr. L'viv, ry. L'vov, ty. Lemberg, fr. Léopol) överlevt andra världskrigets stormar, men hade det inte gjort det, skulle nog förlusten inte ha varit så stor att döma av fotografier och Alfred Jensens beskrivning i *Slaverna och världskriget* (1916):

Jag hade icke trott, att så smaklösa konstverk kunde alstras i vår tid som Mickiewiczmonumentet i Lemberg. [...] På avstånd ser det hela ut, som om en karl klivit upp på piedestalen för att mata duvor eller som om Lembergborna velat symbolisera Mickiewiczs öde i skepnad av den vid klippan fjättrade Prometevs och den hackande örnen. - Både Krakau och framför allt Warschau ha med sina stora, men enkla bilder av människan och siaren Adam Mickiewicz bättre förstått att hedra Polens store skald [...].

Flera svenska besökare i Polen har väl sett dessa monument: i Kraków står det på Rynek, i Warszawa i en plantering mitt i Krakowskie Przedmieście, strax söder om Slottsplatsen.

Båda förstördes av tyskarna under kriget; båda har blivit rekonstruerade. Men alla har kanske inte hört om avtäckningen av monumentet i Warszawa 1898?

En väldig människomassa hade samlats, men de ryska myndigheterna hade förbjudit alla tal och all sång eller andra patriotiska demonstrationer. Folkmängden var därför späckad med uniformerade eller civilklädda polismän och omgiven av kosacker med nagajkor på sina små raggiga hästar. Så föll täckelset under absolut tystnad. Även utar sång och tal blev det en patriotisk demonstration.

Det ur konstnärlig synpunkt märkligaste är utan tvivel Antoine Bourdelles Mickiewicz-monument i Paris: på en hög kolonn skrider skalden fram klädd i pilgrimskåpa med uppsträckt hand; nedanför kapitälet flyger frihetens genius med ett bart huggande svärd, och närmare basen sitter reliefer med motiv från hans verk. Det är som frihetskämpe som författare till *Det polska pilgrimskapets böcker* som Bourdelle har framställt Mickiewicz.

Monumentet stod ursprungligen på Place de l'Alma, vid norra ändan av Pont de l'Alma, men efter kriget flyttades det - förmodligen av trafiktekniska skäl - ett litet stycke österut till Cours Albert 1er. I en dikt ingående i avdelningen "wiek kłeski" (ett Mickiewicz-citat!) i dikturet *Wybór poezji* (1946) syftar Antoni Słonimski på monumentet:

Ten, co się teraz modli za nami
Z Place de l'Alma.

'Den som nu ber för oss från Place de l'Alma.

Genom flyttningen har syftningen blivit mindre lättbegriplig. (Men det kan man kanske inte begära att myndigheterna i Paris skulle ha tagit hänsyn till.)

Det är rätt egendomligt att det mest fullödiga monumet över Mickiewicz finns i Paris, en stad som han vantrivdes i, och att det enda offentliga monumentet i Paris över en enskild person - vad jag kan erinra mig - som har utförts av en av de verkligt stora franska skulptörerna är ägnat åt Polens nationalskald.

6

Efter dessa ord om Mickiewicz i kritiken och litteraturforskningen och i den bildande konsten skall jag till slut säga något om Mickiewicz i den polska skönlitteraturen.

En förteckning över polska poeter som har skrivit dikter om Mickiewicz skulle se ut som registret till en handbok i de senaste hundrafemtio årens polska litteratur.

Mycket av detta är väl tillfällighetspoesi, men mycket är också av bättre halt. Dit hör Słonimskis dikt "Mickiewicz" från 1929 (men senare omarbetad), ett vackert vittnesbörd om hur han uppskattas också av moderna poeter, och dit hör Tadeusz Różewiczs korta, gåtfulla dikt "Liryki lozańskie" 'Lausannedikterna', som tolkar Mickiewiczzs situation under hans sista poetiskt fruktbara tid.

Den makt som *Pan Tadeusz* har över polska sinnen är motivet för Sienkiewiczzs novell "Latarnik" 'Fyrvaktaren' (1881). Den berättar om en gammal vinddriven soldat från novemberupproret 1830, som hamnar som fyrvaktare på fyren vid Aspinwall, senare kallat Colón, vid Panamákana-len. Från en polsk förening i New York, som han har råkat bli medlem av, får han en dag en bok. Han börjar läsa:

Litwo! Ojczyzno moja! Ty jesteś jak zdrowie;
Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie,
Kto cię stracił.

'O Litauen mitt fädernesland! Du är liksom hälsan:
endast den som har mist dig vet hur högt du bör
skattas.'

Han är snart försjunken i den för honom helt okända bö-ken, han glömmer omgivningen, han glömmer tända fyren. Så blir han avskedad och åter utkastad i världen.

Även delar av Mickiewiczzs diktning som under långa tider har verkat mindre aktuella kan få ny aktualitet. Så skedde under andra världskriget och den tyska ocku-pationen.

Ksawery Pruszyński (död 1950 i en flygolycka) kämpade under kriget i den polska armén i väster. I novellen "Podrzucona książka" 'En bortkastad bok' (1946) berättar han om en ung officer i ett polskt stridsvagnsförband, som i krigets slutskede förföljer de retirerade tyskarna genom norra Frankrike och Belgien, hälsat med jubel och överhöljt av gåvor från befolkningen. I ett nattkvarter på en herr-gård finner han en bok, utgiven utan författarnamn i Pa-ris 1832; den har tillhört en polsk officer från den tiden. Och han läser: "Men eder går man till mötes och visar gästfrihet, och för eder sjunger man edra sånger, ty man känner att I kämpen för världens frihet." Boken är Mickie-wiczzs *Det polska folkets och det polska pilgrimskapets böcker*. De ord han läser syftar på mottagandet i Tysk-land och Frankrike efter upproret 1830-31, men den unge polacken känner igen situationen. Novellen fortsätter sedan med att en nitisk men litterärt mindre orienterad person anmäler till högre ort att en anonym vänsterinriktad agita-

tionsskrift sprides inom armén.

Mickiewicz's diktning förlorade inte sin politiska aktualitet efter kriget.

Femtioårsminnet av oktoberrevolutionen i Ryssland firades i Warszawa bl.a. med en föreställning av *Dziady III*. Eftersom det handlar om det tsaristiska förtrycket, kunde pjäsvalet ju anses lämpligt; risken ur myndigheternas synpunkt var bara att publiken kunde dra olämpliga paralleller. Vare sig det nu ingick i regissörens intentioner eller inte, var det just vad som hände.

I prologen säger Konrad:

Lecz ja znam co być wolnym z łaski Moskwicina.
Łotry zdejmą mi tyłko z rąk i nóg kajdany
Ale wtłoczą na dusze [...]

'Men jag vet vad det vill säga att vara fri av moskovitens nåd. De skurkarna tar bara bort bojorna från mina armar och ben men lägger dem på själen [...]

Längre fram säger en rysk officer i Warszawa:

Nie dziw, że nas tu przeklinają,
Wszak to już mija wiek,
Jak z Moskwy w Polskę nasyłają
Samych łajdaków stek.

'Det är inte att undra på att man förbannar oss här: sedan ett sekel tillbaka är det bara slödde som skickas från Moskva till Polen.'

Båda dessa ställen utlöste livliga applåder. Sovjetambassaden klagade, och föreställningarna inställdes.

Dziady III är naturligtvis det av Mickiewicz's verk som innehåller mest politiskt sprängstoff. När arbetarna på Leninvarvet i Gdańsk strejkade sommaren 1980, ble de bjudna på en föreställning av verket i urval. De ble djupt gripna och kände igen sin situation.

Till sist ett exempel på hur en av Mickiewicz's dikter återspeglas på olika sätt i två författares verk.

Vid ryssarnas belägring av Warszawa 1831 förde en löjtnant Ordon befälet på en redutt (ett mindre fort). När detta förstördes genom en explosion i ammunitionsförrådet trodde man att Ordon medvetet hade sprängt sig i luften tillsammans med de inströmmande fienderna. Mickiewicz skrev en dikt full av bitande invektiv mot tsaren om denna - som han trodde - heroiska bedrift. I själva verket överlevde Ordon explosionen och dog först 1886.

I Stefan Żeromskis debutroman *Syzyfowe prace* 'Sisyfos

arbeten' (1898) finns en oförglömlig scen, där en gymnasist under en lektion i polsk litteratur - som då i ryska Polen måste hållas på ryska - till lärarens förskräckelse deklamerar denna dikt.

Den andre är Sławomir Mrożek. Hans pjäser har ju spelats på all världens scener, men jag kan inte tänka mig att *Śmierć porucznika* 'Löjtnantens död' (1963) kan ha givits för annat än en polsk publik. Frånsett rena översättningssvårigheter - texten vimlar av citat, mer eller mindre dolda, ur Mickiewiczs diktning - måste den vara helt obegriplig för en normal utländsk publik.

Mrożek låter Ordon komma hem till Mickiewicz och häftigt förebrå honom för den olidliga situation han har försatt honom i genom att på falska grunder göra honom till en hjälte. I den andra av de båda akterna finner en journalist i en av polisen häktad skara "urspårad ungdom" en vitskäggit åldring, klädd i jakett och jeans, som förklarar sig vara den 153-årige Ordon och för den tvivlande journalisten skildrar sitt lidandes historia och olika epokers skilda uppfattning om heroism. För att övertyga journalisten om sin identitet ställer han till en "förfädernas afton", *dziady*, i fängelsecellen och frambesvärjer Mickiewiczs ande som vittne. Han ämnar nu verkligen spränga sig i luften men dör lyckligtvis, innan han hinner sätta sitt uppsåt i verket.

För den som är något beläst i Mickiewiczs diktning är pjäsen fruktansvärt rolig. Men den är inget enkelt spex; i själva verket behandlar den allvarliga problem: diktarens ansvar och uppgift, poetens sanning och den enkla handfasta sanningen.

Jo, den polske litteraturforskaren hade rätt: vi måste känna till den polska romantikens diktning, främst då Mickiewiczs, för att förstå modern polsk litteratur. Och inte bara litteraturen: Mickiewicz är en alltjämt verkande kraft i Polen.